

náboženstvo. Radi sa opierali o lokálnych vládcov, ak ostali nažive, neutiekli a podvolili sa novej nadvláde. Pre Osmanov bola dôležitá iba poslušnosť a ochota platiť dane. Preto Rómovia, čo zotrvali, našli práve v Osmanскеj ríši väčšiu voľnosť než v ostatnej Európe. V rámci ríše sa mohli voľne pohybovať, živil sa remeslami, najmä kováčstvom, darilo sa im ako hudobníkom, tanečníkom. Prekonali strach z nového náboženstva a mnohí prestúpili na islam. Ak sa pozrieme na Európu v 16. storočí, keď po bitke pri Moháči postupne prenikli osmanskí Turci až na hranice súčasného Slovenska, nájdeme väčšinu vtedajšej rómskej populácie práve na obsadených územiach Balkánu a Uhorska. Tak to vlastne ostalo dodnes. Rómovia tiahli s dobyvačnými tureckými armádami ďalej do Európy ako pomocný personál. Ako skúsení kováči sa podieľali na výrobe zbraní vrátane ťažkých diel. Preto začali Rómov v neobsadenej Európe obviňovať z vyzvedačstva v prospech Turkov či Tatárov, ktorí bojovali v ich radoch, a práve s Turkmi a ich expanziou do strednej Európy viažu viacerí pozorovatelia hojnejší výskyt Rómov v Uhorsku vrátane územia dnešného Slovenska.

Uhorsko prívetivejšie než ostatní

S názvom *Cygan*, *Cygany* sa možno v Uhorsku stretnúť v druhej polovici 14. storočia, ba niektorí sa domnievajú, že predkovia dnešných Rómov sa tu objavili už pri invázii Mongolov – Tatárov v prvej polovici 13. storočia. Jeden z prameňov spomína, že Rómovia boli vo vojsku uhorského kráľa Bela IV. V roku 1260, teda iba dve desaťročia po vpáde Mongolov. Medzi ďalšie dostatočne neoverené správy patrí zmienka zo Spiša z roku 1322 o potulujúcich sa Rómoch, čo by bola najstaršia zmienka o Rómoch na území dnešného Slovenska.¹² Spoľahlivo však možno doložiť už spomínaný výskyt 300-člennej skupiny Rómov na čele s kráľom Šindelom a vojvodami Michalom, Ondrejom a Panuelom z roku 1417. O šesť rokov neskôr, pravdepodobne už v druhej vlne migrácie Rómov, inému náčelníkovi Ladislavovi vystavil uhorský kráľ Žigmund ochrannú listinu na spišskom hrade, ktorou zabezpečil jeho skupine voľný pohyb po krajine a výhradné právo súdiť vlastných ľudí.¹³ Rok predtým sa dokonca v Taliansku v bolonskej kronike objavila správa o kočujúcich Rómoch, čo sa preukázali listinou od uhorského kráľa, podľa ktorej im povoľoval všade beztretno kraďnúť. Azda išlo o jeden z falzifikátov, čo sa vtedy hojne objavovali v Európe, no keď sa ním

jeho majitelia neváhali brániť, muselo tam byť nejaké racionálne jadro. To len potvrdzuje, aký prístup ku kočovným Rómom zaujímali vtedajší európski panovníci.

Keďže v stredovekých kronikách nachádzame mená či názvy spojené so slovom Cigán už v 14. storočí, dá sa usudzovať, že sa v Uhorsku i jeho severnej časti začali objavovať ešte pred skupinami vedenými vojvodami či akýmisi kráľmi prichádzajúcimi o storočie neskôr. Dokonca možno predpokladať, že už boli čiastočne usadení, čo znamená, že putujúcich Rómov prijímalo miestne obyvateľstvo bez vážnejších problémov. Rómovia teda prichádzali vo vlnách. Prvá skupina sa sem dostala azda ešte pred ráznym preniknutím osmanských Turkov na Balkán, druhá pred pádom Carihradu v roku 1453 a tretia neskôr priamo s osmanskými vojskami v 16. storočí po bitke pri Moháči.

Bitka pri Moháči v roku 1526 predchádzalo roľnícke povstanie Juraja Dóžu. Sedmohradský vojvodca Ján Zápoľský povstanie v roku 1514 kruto potlačil a jeho vodcu popravil tak, že ho korunoval za kráľa rozžeravenou železnou korunou a žezlom. Mučiace insígnie vyrobili cigánski kováči z Temešváru. Zápoľský sa Rómom neskôr za služby odvdáčil tým, že jednu skupinu obvinil z podpaľačstva a jej členov popravil. No už v pozícii kráľa okliešteného Uhorska Rómom neskôr obnovil slobody, čo potvrdzuje účelovosť jeho predchádzajúceho kroku v mocenských bojoch o trón. Rómovia dostali svojich vojvodov - vajdov. Tí mali nad nimi zvrchovanosť a vyberali pre panovníka dane. Udalosti okolo Dóžovej popravy dosvedčujú, že v tomto období boli rómski kováči vyhľadávaní a o ich služby bol záujem. A nielen v tejto oblasti. Ešte skôr, z čias panovania uhorského kráľa Mateja Korvína sa zachovala správa, že pre jeho druhú manželku Beatrice Aragónsku vyhrávali v roku 1489 na dvore rómski hudobníci na lutne. Fraser uvádza, že rómski hudobníci boli žiadaní aj u ďalších šľachticov a panovníkov. V roku 1543, keď sa stal Ferdinand Habsburský vládcom časti Uhorska, vraj vo Viedni pôsobili tí najlepší muzikanti z celej Európy - potomkovia „faraónov“. Rómski hráči nebrnkali na struny cimbalu, ale búšili do nich drevenými paličkami a hru sprevádzali energickým spevom.

Táto malá vzorka z Uhorska potvrdzuje, že kus pravdy nesú obe teórie o pôvode Rómov - sčasti boli potomkami spevavého indického etnika spomínaného pred tisíc rokmi v Perzii a sčasti nižšej kasty remeselníkov registrovaných ešte v materskej Indii. Rovnako sa potvrdzovali skoršie správy o ich kočovnom spôsobe života, pretože sa usadzovali len zriedka. S kočovníctvom boli spojené typické formy obživy ako veštenie, tancovanie,

predvádzanie skrotených zvierat. K tomu sa pridružovali krádeže a iné priestupky. Na veľký počet krádeží a škôd poukazuje napríklad záznam v knihe z Bardejova z roku 1500. Ľuďom, ktorých Rómovia poškodili, museli vyplatiť odškodné. Vysoká suma 1 200 denárov podľa historičky Emílie Horváthovej naznačuje, že už vtedy sa v hornom Šariši pohybovalo viacero rómskych skupín.

Napriek takýmto skúsenostiam Uhorsko a jeho vyhľadávaná horná časť neuvialo na kočujúcich Rómov také tvrdé sankcie, aké ich postihli v 16. storočí v západnej Európe. Príčin je viac. Pravdepodobne už v tomto období sa začali Rómovia postupne masívnejšie usadzovať. Tí, čo ostali kočovať, sa pohli ďalej. Hoci Spiš či Šariš boli vyspelými oblasťami Uhorska a určitý čas tam Rómovia pobudli, kočovníkov priťahovali oveľa bohatšie kraje v Nemecku, vo Francúzsku, v Taliansku, Burgundsku či Holandsku. V západnej Európe však Rómovia nemali pokoj, lebo sa spoliehali na almužny či krádeže, a tak sa dočkali už spomínanej tvrdej odplaty. Najskôr ich iba vyhánali, potom trestali, popravovali a vyvážali na lodiach do zámoria. Na Balkáne a v Uhorsku pochodili inak. Buď ich úplne zotročili ako lacnú pracovnú silu, ako vo Valašsku, správali sa k nim rovnako ako k všetkým národom v podrobenej ríši, ako Osmani, alebo ich najímali na rozličné práce, ako v Uhorsku. Príčinou odlišného postoja bola rozdielna vyspelosť dvoch častí Európy - kým na západe Rómovia nedokázali zapadnúť do vyvinutej civilizácie strážiacej si svoj majetok, na východe bolo stále všetko v pohybe a skôr sa tam vyskytovali iba ostrovy vyspelosti. Tento rozdiel v prístupe k Rómom medzi územiaми zjednotenými pred vyše tisíc rokmi Karolom Veľkým a zvyškom Európy sa prejavuje dodnes, o čom svedčí minimálne fakt, že veľká väčšina všetkých európskych Rómov žije na východ od Álp.

Uhorskí šľachtici a králi využívali služby Rómov nielen v remeslách a zábave. Zaznamenaných je viacero správ, že Rómovia slúžili ako vojaci. V roku 1481 nazval Matej Korvín českého šľachtica Jána zo Slupska pôsobiaceho v jeho službách Cigánom, lebo velil skupine rómskych vojakov. Tento titul bol vyznamenaním za statočnosť, ktorú vtedy preukazovali Rómovia vo vojsku. Iný príklad je z bojov pri hrade Veľká Ida pri Košiciach, kde v roku 1557 bojovalo vo vojsku Františka Perényiho 1 000 Rómov.¹⁴ I keby bolo toto číslo zveličené, je stále zaujímavé a potvrdzuje, že výskyt Rómov v oblasti Košíc bol významný.

Vzťah väčšinového obyvateľstva k Rómom v neobsadenom kráľovskom Uhorsku, ktoré vtedy pokrývalo zhruba dnešné Slovensko, však nebol vôbec idylický. Vďaka 150-ročnému vojnovému stavu s Osmanskou ríšou

a prepukajúcim povstaniam uhorských stavov proti viedenskému dvoru bol o kováčov a vojakov záujem. Napríklad v roku 1563 v Liptovskom Hrádku dostali usadení Rómovia povolenie vykonávať kováčske práce na produkciu civilných a vojenských výrobkov.¹⁵ No zároveň sa v kráľovstve množili obvinenia na rómskych kováčov, že vyrábajú falošné mince.

Na nepokojnej uhorsko-tureckej hranici Rómovia poskytovali služby jednej i druhej strane podľa toho, kto mal záujem alebo ich prinútil. Uhorskí šľachtici našli záľubu v cigánskej hudbe a iných zábavách, čo ich odsúdilo do roly konzumentov cudzej kultúry. Osobitným problémom boli krádeže a príživníctvo. Zaznamenávali ich hneď po príchode organizovaných skupín s vojvodcami na začiatku 15. storočia, aj keď tie na území Uhorska nezotrvali dlho a postupovali na západ.¹⁶ Migranti, ktorí ostali, spôsobovali ďalej ťažkosti, dôkazom je spomínaný Bardejov. Až do 17. storočia sa však rozsah problémov nedá porovnávať so západnou Európou. Vtedy už začali na dnešné Slovensko prichádzať skupiny štvancov, ktorých vytlačali práve zo západných krajín. Ich výskyt bol plošný, bránili sa voči nim viaceré župy. Niektoré mestá ako Svätý Jur, Komárno, Trnava, banské mestá ich buď vyhánali, alebo im vôbec nepovolili vstup.¹⁷ Na druhej strane zasa nomádni a polonomádni Rómovia dostávali od niektorých miest a dedín povolenie usídlieť sa na ich okraji. Prístup bol rozdielny, líšil sa podľa toho, či to boli už známi kočovníci, ktorí sa vracali na pôvodné miesto, alebo vyhnanci z iných krajín.

Práve proti novým kočovníkom sa po vzore z rakúskej časti monarchie začali aj v Uhorsku vydávať tvrdé nariadenia, ktoré im pri opätovnom návrate hrozili až trestom smrti. Kočovanie dávnejšie prisťahovaných Rómov sa tolerovalo, ale len v rámci uzavretých regiónov. Napriek tomu sa práve kočovanie malo stať hlavným dôvodom, prečo pristúpila cisárovná Mária Terézia v 18. storočí k dovtedy nevídaným reformám.

Prvý osvietenecký pokus o asimiláciu

„Cigáni sú od prírody nadaní skoro na všetko, na čo sú štátu potrební. Majú veľkú telesnú silu a údy zdravé na prácu, sú veselí, vtipní a duchaplní. Lenže zlá výchova a zlé zaobchádzanie s nimi zadusia všetko, čo je v nich dobré, čo dostali do vena od prírody a spravia z nich otrokov zlých vášní a bezhraničnej slobody, ktorú si želajú pre svoj život. Keď sa im ale otvorí cesta k získaniu dobrých vlastností a dobrou výchovou a zaobchádzaním sa od mladosti priučia usilovnosti,

poslušnosti a poctivosti a keď sa rozumným spôsobom odvedú od výtržností, ktoré ich lákajú, a privedú sa k dobrým spôsobom, potom začnú úplne inak myslieť a jednať.“ Toto nie je citát zo súčasnosti. Pochádza z roku 1756 a v prvej etnografickej monografii o Rómoch v európskej spisbe ho napísal Samuel Augustiny ab Hortis.

Tento spišský nemecký pastor ďalej pokračuje: *„Zmenia sa ich zvyklosti, výzor a správanie a čím ďalej tým menej sa budú podobáť na svojich rodičov a predkov. Takto sa toto pokolenie môže vo svojich potomkoch bezmála úplne vytratiť. Z detí a vnukov tohto ľudu, ktorý dnes tak veľmi podceňujeme a znevažujeme, môžu vyrásť v budúcnosti takí občania a poddaní, ktorí sa od ostatných obyvateľov krajiny nebudú líšiť vernosťou, usilovnosťou a poslušnosťou. Povesť o týchto liečivých nariadeniach, ktorých účinky budú viditeľné a obdivované až v budúcnosti, urobia večnou a nesmrteľnou našu veľkú a úctyhodnú Teréziu.*“

Dlhé citáty, ale hodno ich zverejniť, zaslúžia si pozornosť. V prvej časti sa Augustiny ab Hortis venuje pozitívnym vlastnostiam Rómov, čo bolo v dovedajšej histórii nevídané. Priblížiť sa mu môžu len slová uhorského palatína Jána Turza, ktorý 140 rokov pred ním písal o Rómoch ako ľuďoch stíhaných osudom a hodných súcitu, hoci jeho výroky nemuseli byť až také úprimné, lebo potreboval Rómov ako vojakov do uhorskej armády.¹⁸ Jeho nasledovník podal uvedené výroky úprimne, lebo Rómov skúmal a dospel k tomuto presvedčeniu. V druhej, nemenej dôležitej časti citátu, Augustiny ab Hortis podporuje politiku cisárovnej Márie Terézie, ktorá sa podujala uhorských Rómov asimilovať. Teda nie vyhnať či zotročiť, ako bolo dovedy v Európe zvykom, ale prerobiť na bežných poddaných.

Rakúska cisárovná neprišla s touto myšlienkou úplne prvá. O niečo podobné sa hrubším spôsobom pokúsil jej habsburský príbuzný Filip IV. už v 17. storočí v Španielsku. Tam miestnych *Gitanos* nútili usadiť sa a prispôbiť sa ostatným pomenovaním, jazykom, odevom a náboženstvom. Kto stretol potulného Róma, mohol si ho ponechať ako nevoľníka. Pokus sa nevydaril, a tak sa na začiatku 18. storočia opatrenia pritvrdili. *Gitanos* mali povolenie usadiť sa iba v pár desiatkach lokalít. Napokon ich pochytili, donútili v okovách pracovať v lodeniciach a prepustili ich až po takmer dvadsiatich rokoch.

Mária Terézia niečo prevzala, niečo vymyslela sama a opatreniam dodala osvietenecský duch druhej polovice 18. storočia. Za jej panovania žilo v hornom Uhorsku zhruba 68 000 Rómov. Z nich 15 000 až 20 000 kočovalo. Mnohí z nich boli pravdepodobne migranti z iných európskych krajín, odkiaľ ich vyhнали. Rómsky problém sa stával pálcivým. Panovníčka

sa rozhodla pripútať ich k pôde a prerobiť na poddaných, ktorí sa nebudú poneviať po krajine, ale usadia sa a budú platiť dane. Reformy smerovali na celú rómsku populáciu, využiť sa malo to, čo jej poradcovia registrovali už u usadených Rómov.

Augustiny ab Hortis sa dobré aj zlé stránky Rómov usiloval zmapovať realisticky. Často podľahol zjednodušeniam a zovšeobecneniam, nevídaným počinom však bolo, že sa na takýto jedinečný pokus vôbec podujal. V jeho zápiskoch nájdeme mnoho zaujímavých vyjadrení. Tu sú niektoré v zjednodušenom prepise: Muži sú najčastejšie zámočníkmi a kováčmi. Druhý spôsob ich obživy predstavuje obchod s koňmi. Tretím spôsobom je hudba. Nerobia si zásoby, živia sa zo dňa na deň. Cigán, keď ho hlad nepritlačí, nejde pracovať. Hlboko vkorenená pohodlnosť sa u nich spája s nechutou voči všetkému, čo súvisí s námahou a vyžaduje si trpezlivosť. Veľmi im záleží na farbe odevu, najviac sa im páči zelená a predovšetkým červená. Svoje deti milujú pravou opičou láskou. Hádavý a táravý je tento ľud, a to v najväčšej možnej miere. Ich najrozšírenejšou nerestou je kradnutie a klamanie. Dni, keď sú omámení pijatikou skoro do bezvedomia, považujú za najlepšie a najšťastnejšie vo svojom živote. Jedia uhynuté zvieratá.

Autor na ich obranu uvádza: Ich nespôsoby nekorenia vo vrodenej vlastnostiach, ale vo výchove, v zlom zaobchádzaní a v dlho pretrvávajúcich návykoch. Tento ľud napriek doterajšej zlej výchove prejavuje dôvtip, má mnoho dobrých nápadov a je vynachádzavý. Keby schopnosti a nadanie využili na užitočné veci, mohli by priviesť svoje vedomosti a zručnosť dosť ďaleko. Sledujúc štátny záujem Augustiny ab Hortis uvažuje: „Keď teda pozorujeme tento ľud v takejto jeho podobe, je nám zrejmé, že pri uvedenom spôsobe života nie sú pre štát užitoční, sú preň ťarchou a vynára sa otázka, či má byť v štáte vybavenom všetkými náležitosťami ponechaný a trpený.“ Napokon autor hľadá východisko odlišné od zaužívanej praxe v zahraničí: „Keď sa v niektorých krajinách po mnohých dôrazných napomínaniach a príkazoch nepolepšili, zbavili ich akejkoľvek ochrany, vyhlásili za voľných vtákov a vyhnaní ich. Dnes by bolo bezmála povážlivé siahnuť po takejto metóde a poslať naraz také množstvo ľudí na krk svojmu susedovi. Treba sa usilovať urobiť z Cigánov najprv takých ľudí, kresťanov, ako sú ostatní, a potom ich ponechať v krajine ako užitočných poddaných. Keď však chceme Cigána prevychovať, musíme ho vytrhnúť z jeho prostredia tak, aby nemal nijaké styky so svojim ľudom.“

Rómom v 18. storočí často vyčítali podobné vlastnosti, akými argumentujú aj niektorí kritici v súčasnosti. Riešenie videli v ich asimilovaní a táto myšlienka je tiež živá až dodnes. Mária Terézia a potom jej syn Jozef II.

prijali rad opatrení smerujúcich k asimilovaniu, ktoré síce niesli posolstvo osvieteneckých myšlienok, ale tvrdosťou odzrkadľovali metódy vtedajších čias.

Mária Terézia spočiatku pokračovala v politike svojho otca Karla IV. a neusadených Rómov z monarchie vyhánala. Medzi rokmi 1758 až 1773 vydala viacero nariadení s cieľom zmeniť Rómov na roľníkov, ktorí by slúžili svojim zemepánom a platili by dane. Nebolo to samoúčelné, lebo po tureckých vojnách Uhorsko ešte stále pociťovalo nedostatok usadeného obyvateľstva. Najprv museli Rómovia predávať kone a vozy, aby sa usadili a prestali sa sťahovať po Uhorsku. Mali zákaz bývať v stanoch. Rátalo sa s tým, že si postavia domy a zostanú hospodáriť na poliach, na čo im mali poskytnúť pozemky veľkí majitelia pôdy. Nesmeli ješ' uhynuté zvieratá. Zrušila sa funkcia vajdov. Nesmeli používať rómčinu, ale jazyk oblasti, v ktorej boli usadení. Mali prijať kresťanské mená a nové priezviská, zohľadňujúce ich nový stav – ako Novosedliak, po nemecky Neubauer, po maďarsky Uj-Magyar. Vtedajší používaný názov Cigán mal symbolicky vymiznúť spolu s rozplynutím tohto etnika. Tu sa Mária Terézia nechala inšpirovať svojim predchodcom v Španielsku, kde sa miestni Gitanos mali premenovať na Novokastílcov. Deti medzi 12. a 16. rokom života sa mali vyučiť remeslu. S mužmi po 16. roku veku sa počítalo vo vojenskej službe.

V poslednom nariadení z roku 1773 siahla panovníčka na najcitlivejšie miesto. Zakázala sobáše medzi Rómami. Rómski muži si mali brať nerómske manželky a naopak. Zároveň sa stanovila podmienka, podľa ktorej rómske ženy museli preukázať, že dokážu viesť domácnosť, a rómski muži, že uživia rodinu. Rómskym rodičom sa odoberali deti a posielali na prevýchovu do iných rodín. V rodinách pestúnov mali deti podliehať kresťanskej výchove a mali sa priučiť roľníckej alebo remeselnej práci. Za túto činnosť dostávali pestúni finančnú protihodnotu. Ako je známe, rómski rodičia majú k vlastným deťom osobitný vzťah, preto nie div, že tieto opatrenia boli spojené s násilím a neraz sa končili útekom detí späť k rodičom.¹⁹

Jozef II. sa po prebratí trónu uberal v stopách svojej matky. V roku 1783 potvrdil jej nariadenia a pridal k nim nové. Rómovia museli ako ostatní bývať v očíslovaných domoch. Úplne sa zakázalo kočovanie a Rómovia mohli navštevovať trhy len v mimoriadnych a zdôvodnených prípadoch. Žobranie bolo postavené mimo zákona. Svojvoľné usadzovanie Rómov sa nepovoľovalo. Remeslo kováčstva sa obmedzovalo, hudobná produkcia sa tolerovala len v prípadoch, keď na poliach nebola práca. Sprísnil sa podmienky na prevýchovu detí u pestúnov, dôraz sa kládol na školskú výchovu. Rómovia

sa mali úplne pokresťančiť a cisár dbal na to, aby pravidelne navštevovali bohoslužby.

Uvedené opatrenia siahali priamo na podstatu života vtedajších Rómov, a preto je pochopiteľné, že sa stretávali s odporom. Tresty boli tvrdé. Napríklad za používanie cigánskeho jazyka hrozil Rómom trest 24 palíc. Rovnaká pokuta dopadla na tých, ktorí konzumovali mäso uhynutých zvierat.

Po smrti Jozefa II. upadla reforma osvietenecých panovníkov v monarchii, podobne ako mnohé ďalšie, do zabudnutia. Nie div. Popri odpore Rómov sa stretávala aj s nevôľou rozličných vrstiev obyvateľstva. Takých nadšencov, ako bol Augustiny ab Hortis, sa našlo málo. Majitelia pôdy sa bránili financovaniu reformy, lebo na hospodárenie bola potrebná pôda, na výstavbu domov materiál. Podobne k tomu pristupovali aj stolice, ktoré mali financovať ďalšie veci, napríklad prevýchovu detí. Cechoví remeselníci odmietali prijímať do učenia rómskych tovarišov. Prevoz odňatých detí bol často komplikovaný – napríklad rómske deti zo Žitného ostrova premiestňovali na vzdialené Záhorie. Najviac sa však reformám bránili sami Rómovia. Ak im aj postavili nové domy, neraz sa vrátili späť do rozbúraných chatrčí. Na vzájomné spolužitie mužov a žien nepotrebovali sobáše, a preto bolo nariadenie o zmiešaných manželstvách odsúdené na neúspech. Ani miestni Maďari, Slováci či ďalšie národnosti nevíтали vstup do manželských zväzkov s Rómami a Rómkami. Jedným z dôvodov bol aj spomínaný hontiansky proces so 173 Rómami, ktorých neprávom obvinili z kanibalizmu a potrestali. Proces sa stal predmetom záujmu vtedajších novín a ústretovosť obyvateľov k Rómom určite nezlepšil.

Napriek tomu nemožno hovoriť o úplnom zlyhaní reformy. Dokazujú to prieskumné správy, čo si nechala vypracovať na pokyn Viedne uhorská miestodržiteľská rada. Na začiatku sedemdesiatych a potom s desaťročným odstupom na začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia sa vykonali súpisy obyvateľstva s ohľadom na uplatňované reformy. Čísla treba však brať s rezervou. Stoliční predstavitelia neposielali do centra len objektívne správy, v záujme vylepšenia výsledkov svojej práce ich neraz prikrášľovali. Aj tak si však možno urobiť istý obraz o rómskom osídlení Slovenska i o určitých pokrokoch v tejto oblasti. Napríklad na Žitnom ostrove v južnej časti Bratislavskej stolice vzrástol do roku 1782 počet Rómov o polovicu, na prevýchovu alebo do služby zaradili štvrtinu všetkých detí, pár detí už chodilo aj do školy. Z chatrčí sa presťahovali do domov, intenzívnejšie sa zamestnávali, pôvodného cigánskeho oblečenia sa vzdala posledná tretina Rómov. Z vyše 300 rodín sa však medzi sedliakov zaradila iba jedna

rodina.²⁰ Takže Rómovia sa priblížili k inému miestnemu obyvateľstvu, ale nevčlenili sa medzi sedliakov, čo bol hlavný zámer reformy. Pre úplnosť treba dodať, že po tomto súpise pokračovalo ešte osem rokov sprísnených reforiem cisára Jozefa II., no ich výsledky už nikto nezmapoval.

Osvietenecká reforma dopadla neúspešne, i keď určite prispela k ďalšej fáze usadenia rómskeho obyvateľstva v monarchii vrátane Slovenska. Ak možno hovoriť o nejakom väčšom úspechu, tak azda iba v Burgenlande neďaleko Viedne. Dnes sa reforma hodnotí ako násilnícka. Tak na ňu hľadí francúzsky romológ Jean-Pierre Liégeois a Angličan Agnus Fraser. Slovenký etnológ Arne Mann uznáva, že z dnešného pohľadu išlo o nehumánne a diskriminačné opatrenia, ale na reformách oceňuje dovtedy nevídaný prístup – Rómov konečne nevyháňali a nevraždili, ale počítali s nimi ako s obyvateľmi vlastnej krajiny. Stali sa inšpiráciou pre ďalších panovníkov Španielska a Nemecka.

Spolužitie s Rómami v 19. storočí

Podľa súpisov z konca 18. storočia možno súdiť, že kočovní Rómovia sa predsa postupne usádzali a hľadali spôsob spolužitia s ostatnými obyvateľmi. Nachádzali si zamestnanie, pričom uprednostňovali kováčstvo a muzikanstvo. Pracovali ako príležitostní poľnohospodárski robotníci. Prikupníctvo, hlavne s koňmi, pretrvávalo, rovnako žobranie. Zmena spôsobu života sa prejavila na populačnom raste. V roku 1857 napočítali v Uhorsku 146 000 Rómov a v Sedmohradsku ďalších takmer 80 000. Za sedemdesiat rokov sa počet uhorských Rómov zdvojnásobil. Keďže začal vzrastať význam súmestia Budín a Pešť, možno predpokladať, že centrum Uhorska priťahovalo aj záujem kočujúcich Rómov.

V tomto čase práve v centrálnom Uhorsku zaznamenávame nebývalú aktivitu voči Rómom. Bratislavský rodák, pravnuke cisárovnej Márie Terézie a prasynovec Jozefa II. arcivojvoda Jozef Karol Ľudovít sa stal nadšeným študentom rómskeho jazyka. Po zoznámení sa s niekoľkými dialektmi vydal v roku 1888 rómsku gramatiku, pričom údaje získaval priamo od nositeľov týchto jazykov. Na vlastnom pozemku v Alcsúte neďaleko Budapešti a na niekoľkých ďalších miestach prijímal kočovných Rómov, poskytoval im ubytovanie a platenú prácu, aby sa usadili. Pre rómske deti založil školu.

Hoci sa kolónie neskôr rozpadli, chýr o nich sa v tom čase určite šírila a priťahoval mnohých kočujúcich Rómov.

Nárast počtu Rómov na Slovensku pravdepodobne nezodpovedal celouhorskému vývoju. Počet rómskeho obyvateľstva sa tam zdvojnásobil až koncom 19. storočia. Zo súpisu z roku 1893 vyplýva, že na dnešnom Slovensku žilo okolo 36 000 Rómov. Prechodne usadených bolo okolo 2 000, ďalších 600 kočovalo. Asi tretina sa živila manuálnou prácou, najviac ako drobní remeselníci, slúžky, sluhovia, robotníci, ná denníci či výrobcovia nepálených tehál. Celkovo bolo na Slovensku 4 500 rómskych hudobníkov a 4 000 kováčov. Zvyšok pripadal na deti a na príslušníkov iných povolání. Ako upozorňuje historička Emília Horváthová, túto schému treba chápať naozaj orientačne, pretože iba malá časť mohla vyžiť z jedného druhu zamestnania. Väčšina sa venovala súčasne dvom, ba aj viacerým spôsobom obživy.

Pri uhorskom sčítaní z roku 1893 sa treba pristaviť. V strednej a východnej Európe to predstavovalo na tie časy ojedinelý počin. Pri zbere údajov sa usilovali dôsledne identifikovať Rómov podľa troch hľadísk – podľa štýlu života, názoru verejnej mienky a antropologických znakov. Prijala sa metodológia etnológa Hermana Antala. Novšie poznatky k tomuto sčítaniu prezentovala historička Anna Jurová. Podľa jej výskumu na juhu a východe súčasného Slovenska počet Rómov prekročil 40 000.²¹ Pripúšťa, že sčítanie sa uskutočnilo v čase silnej maďarizácie, a preto môžu byť čísla skreslené. K tomu treba dodať, že ak sa k maďarskej národnosti v tomto období účelovo hlásilo aj mnoho Slovákov, podobne konali i Rómovia. Z toho vyplýva, že Rómov mohlo žiť v tom období na Slovensku ešte viac.

Podľa súpisu patrilo medzi najtradičnejšie rómske zamestnania už spomínané kováčstvo. Najviac kováčov v pomere k ostatným Rómom sa nachádzalo na Liptove. Tam sa podľa Manna zaoberalo kováčstvom takmer 48 % všetkých rómskych mužov. V súpisoch sa poznamenáva, že „*popri muzikantoch sú kováči najpopulárnejšími a najsympatickejšími postavami Cigánstva, môžu byť tiež považovaní za najužitočnejších a za najpoctivejšie elementy Cigánstva*“. Na prelome 19. a 20. storočia pracovali na Spiši rómski kováči takmer v každej obci. V matrikách do rubriky zamestnania k jednotlivým rómskym menám pripisovali označenia *czigány kovác* alebo *czigány szegkovács*, teda rómsky kováč vyrábajúci klince.

Napriek nepresným odhadom treba pomerné čísla o podiele usadených Rómov z roku 1893 považovať za jednoznačne pozitívne. Ak kočovali iba

necele 2 % rómskeho etnika, bol to vzhľadom na dlhšiu i kratšiu históriu úspech. V druhej polovici 19. storočia sa totiž udiala zmena vo vnímaní Rómov z pohľadu zvyšnej spoločnosti. Na scénu Európy prichádza nová vlna kočovníkov – valašskí Rómovia.

Názov valašský sa odvodzuje od pomenovania krajiny, kde títo Rómovia žili už niekoľko storočí – Valaška. Vychádzajúc z maďarského označenia pre Valaško sa často možno stretnúť s označením olašskí Rómovia. Druhá významná časť tejto skupiny žila v Moldavsku. Tieto dve krajiny sa v polovici 19. storočia spojili a na krátky čas vytvorili Spojené kniežatstvá Moldavska a Valaška. Tomu predchádzalo niekoľko významných modernizačných pohybov. Súvisia s úpadkom Osmanskej ríše postupne strácajúcej vplyv na Balkánskom polostrove. Ešte na začiatku 19. storočia takmer polovica všetkých Rómov v Európe žila pod osmanskou nadvládou. Turecký vplyv siahala do pohraničných štátov vrátane Moldavska a Valaška. Tam však na rozdiel od pomerne slobodného osmanského režimu žili miestni Rómovia už po niekoľko storočí ako otroci.

Rómski nevoľníci pracovali na majetkoch veľkých pozemkových vlastníkov a kláštorov, kde s nimi nakladali ako s vecami. Majetkom boli aj rómske ženy, ktoré z núteného sexuálneho styku s ich páňmi rodili deti. Preto medzi tamojšími Rómami ustupovala pôvodná tmavá pleť aj vlasy a viac sa začali podobať na miestne obyvateľstvo ako trebárs Rómovia v Uhorsku. Až do roku 1818 platil valašský trestný zákonník s takýmito ustanoveniami: Cigáni sú od narodenia otroci. Každý otrokár má právo svojich otrokov predáť alebo darovať. Cigán, čo nemá pána, je majetkom panovníka. V moldavskom trestnom zákonníku platilo až do roku 1833: medzi slobodným človekom a otrokom sa nemôže uzavrieť zákonný sobáš. Sobáš medzi otrokmi sa nemôže uskutočniť bez súhlasu ich pána. Cenu otroka určí súd podľa jeho veku, stavu a schopností. Jediným spôsobom, ako sa v Moldavsku dalo dostať z jarma otroctva, bolo stať sa konkubínou slobodného muža. Deti z tohto vzťahu mohli byť tiež slobodné.

Ešte v roku 1837 písal v novinách 20-ročný Mihail Kogălniceanu, neskorší rumunský predseda vlády, o mrazivých obrázkoch, ktoré vídal v detstve vo Valašku. Rómov vodili na trh v reťaziach, mučili ich, rozdeľovali rodiny a predávali ich ako dobytok.²² Toto sa podľa rumunského reformátora dotýkalo väčšiny z 200 000 Rómov žijúcich vo Valašku a Moldavsku. Pod vplyvom vonkajších tlakov i domácich reformátorov sa v prvej polovici 18. storočia začala situácia uvoľňovať. Išlo to však pomaly, lebo otrokári sa museli vzdať Rómov ako svojho majetku, na ktorý cítili stále nárok.

Kniežactvá napokon zrušili otroctvo až v rokoch 1855 a 1856 za finančnú kompenzáciu poskytovanú štátom.

Nie div, že mnoho uvoľnených otrokov sa pobralo z krajiny utrpenia preč. Obávali sa, že zákon sa môže vrátiť späť, lebo niečo podobné zažili po prvých pokusoch na konci štyridsiatych rokov. Do zvyšnej Európy putovali v troch prúdoch - južným na Balkán a do Talianska, západným do strednej a západnej Európy, východným a severným do Ruska a Škandinávie. Tak sa po štyroch storočiach zopakovala situácia a Európa zažívala ďalšiu fázu pohybu rómskeho obyvateľstva. Práve táto migrácia v druhej polovici 19. storočia vyprovokovala vo viacerých štátoch vrátane Rakúsko-Uhorska rad opatrení proti kočujúcim Rómom, ktoré v 20. storočí viedli až k ich fyzickému likvidovaniu.

Valašskí Rómovia sa líšili od svojich etnických príbuzných viacerými znakmi. Zväčša mali svetlejšiu pleť, neraz aj plavé vlasy. Nosili svojské oblečenie, ženy výrazne farebné. Ich reč sa odlišovala od jazyka usadených európskych Rómov, pretože počas stáročného otroctva preniklo do ich slovnej zásoby mnoho rumunských výrazov. Mali pevne zaužívané zvyky, ktoré dôsledne udržiavali. Ostatných Rómov chápali ako nepravých, pretože sa dávnym zvykom spreneverili. Sami seba pokladali za skutočných Rómov a pojmom Róm sa aj označovali. Medzi sebou sa delili podľa povolania, ktoré väčšinou vykonávali, na *lovárov* - obchodníkov s koňmi, *kalderašov* - výrobcov medených kotlíkov, *rudarov* - baníkov, *ursarov* - krotiteľov medveďov a ďalších. Podobne ako v prípade vlny Rómov z 15. storočia, aj ich jazyky sa pod vplyvom okolia, kde zotrvali dlhšie, začali postupne rozchádzať.

Valašskí Rómovia putovali na vozoch s konským záprahom. Z kontinentálnej Európy sa dostali až do Veľkej Británie a potom aj na americký kontinent. Niektorí ostali v Uhorsku a je pravdepodobné, že práve o nich sa staral arcivojvoda Jozef Karol Ľudovít v dnešnom strednom Maďarsku. Valašskí Rómovia ostali aj na Slovensku a dnes tvoria okolo 3 % rómskej populácie. V súpisoch z roku 1893, kde sa spomína 2 600 kočujúcich či prechodne usadených Rómov, sa do veľkej miery hovorí o prisťahovalcoch z Rumunska.

V Uhorsku, a teda aj na Slovensku, nevyvolali noví kočujúci Rómovia výraznejšiu zmenu situácie. V 19. storočí nevenovala vrchnosť Rómom nejakú špeciálnu pozornosť, azda až na súpis z roku 1893. Vyskytli sa snahy kočujúcich Rómov usadzovať, ale ani zďaleka nešlo o rozsah podobný pokusu z čias osvieteneckých panovníkov z 18. storočia. Slováci, Maďari,

Nemci, Rumuni a ďalšie národnosti dospeli do takého štádia súžitia s Rómami, že nedochádzalo k vážnejším problémom. A to ani po príchode valašských Rómov.

Rómovia si nachádzali miesto v spoločnosti, hoci neraz na jej okraji. Aj v tomto období sa živili tradičnými rómskymi povolaniami, ktoré spoločnosť potrebovala a ktoré Rómom ponechávali určitú slobodu. Prvý slovenský etnológ Ján Čaplovič v roku 1847 pochvalne písal aj o jednom málo spomínanom druhu obživy: „Slovenskí Cigáni sú najistejší a najrýchlejší donášači listov. V lete bosí, s holou hlavou, len v košeli a ‚gatiach‘, v zime tiež len celkom nalahko ako vtáci na cestu poobliekani, letia bystro ani strela cez hory a doly a nevy pustia zverený list z ruky, aby ho ne stratili. Nijaký jazdec, ak sa nesie na koni riadnym krokom a necvála, by nepriniesol zásielku bystrejšie na stanovené miesto ako ktorýkoľvek z týchto ‚egyptských šľachticov.‘“ Dôležitý bol postoj uhorských šľachticov. Tí si nedali siahnuť na svojich cigánskych primášov, veď ich ráтали medzi najlepších hudobníkov na svete a za nositeľov národnej hudby. Nie nadarmo maďarský exilový intelektuál Paul Ignotus napísal: „V polovici 19. storočia, ak nie skôr, sa stal cigánsky huslista neodmysliteľným partnerom Maďara, keď ten sedel pri víne, pokrikoval, vyspevoval, rozbíjal poháre, a to či už z radosti, alebo zo zúfalstva.“ V Uhorsku vrátane Slovenska našli ostatní obyvatelia s Rómami prijateľný spôsob spoluzitia, ba dokonca dopyt po nich nastal v poľnohospodárskej výrobe. Predstavovali lacnú a dostupnú pracovnú silu.²³

Nemožno však povedať, že v Uhorsku neexistoval rómsky problém. Rómovia si dobrovoľne-nasilu našli také miesto v spoločnosti, aké im vymedzila. Slovníkom dnešných sociológov by sme povedali, že trpeli dvojitou marginalizáciou. V zmysle politiky uplatňovanej od štyridsiatych rokov 19. storočia boli národnosti v Uhorsku v druhoradom postavení. To platilo na Slovákov, Rumunov, Srbov a ak by sa vtedy Rómovia dožadovali nejakých práv, pociťovali by to rovnako. Najviditeľnejším prejavom tejto politiky bolo uprednostňovanie maďarčiny prerastajúce po rakúsko-maďarskom vyrovaní v roku 1867 až do snahy o úplné pomadačenie všetkých obyvateľov. Tomuto cieľu slúžil celý štátny aparát vrátane miestnej správy, súdov, armády a polície. Nie sú známe prípady, že by sa niekto snažil obhajovať používanie rómskeho jazyka, ako to bolo v prípade slovenčiny Slováckmi, ktorých stíhal štátny aparát aj tým najnevyberanejším spôsobom – napríklad krvavým potlačením vzbury v Černovej v roku 1907. Rómovia nemali žiadneho Andreja Hlinku, na to nebolo ani pomyslenia. V atmosfére spoločnosti vystuženej povestnou tvrdosťou uhorskej polície ani nepomysleli na to,

že by zdvihli hlavu. Nie div, že ak sa niekto v týchto časoch zastal Rómom, boli to práve Slováci, ktorí okúsili marginalizáciu na vlastnej koži a dokázali pochopiť iných. Napríklad v slovenských *Národných novinách* sa objavovali príspevky súcitiace s Rómami, na ktorých plnou tvrdosťou dopadali nové zákony prijímané s cieľom zmodernizovať uhorskú časť monarchie.

Druhou rovinou marginalizácie bolo všeobecné zaznávanie rómskeho etnika, ktoré naberalo na intenzite spolu s postupujúcou maďarizáciou a rastúcim sebeckým nacionalizmom národností. Príkladom je proces s Rómami z dediny Danoš z rovnakého roku 1907, ako sa odohralo potlačenie vzbury v Černej. Po surovej vražde v miestnej čárde a tvrdom vyšetrowaní štyroch stoviek podozrivých kočovných Rómov sa v plnej nahote ukázal prístup spoločnosti k tejto skupine obyvateľov. V tlači sa množili príspevky o nenapraviteľne neprispôsobiteľných ľuďoch, ktorých by bolo najlepšie zbaviť sa úplne. Rómom odsudzovali do druhoradého postavenia všetci, bez ohľadu na národnosť. Či to už bol povýšenecký maďarský šľachtic, čo blahosklonne dával chlieb cigánskemu hudobníkovi, alebo slovenský sedliak príležitostne zamestnávajúci Róma z miestnej osady pri najťažších a najmenej žiadaných prácach. I keď úmysel podať miestnemu Rómovi pomocnú ruku mohol byť úprimný, nevyváženosť vzťahu sa prejavovala v tom, že odkázanosť na takúto pomoc sa považovala za samozrejmú. Očividným prejavom nadradenosti bolo povestné tykanie Rómom, ktoré ostalo v slovenskej spoločnosti všeobecne zaužívané až do polovice 20. storočia.

Napriek tomu do začiatku 20. storočia nenachádzame v Uhorsku nejaké špeciálne protirómske postupy. Budapeštianska vláda sa skôr spoliehala na dostatočnosť bežne prijímaných zákonov, ktoré vďaka všeobecnej atmosfére v spoločnosti tvrdšie dopadali na Rómom. Ani posledné opatrenie, prijaté v Uhorsku už tesne pred jeho zánikom v roku 1916, sa nevyznačovalo príkrosťou, o ktorej budeme písať neskôr. V čase vojny, keď sa v spoločnosti obmedzovali zdroje na poskytovanie almužien, bolo zamerané proti potulným Rómom bez bydliska, zamestnania a príjmu, ktorých mali v prípade obťažovania vykázať z obce alebo prinútiť za primeranú mzdu pracovať v štátnom pracovnom tábore. Ich deti mali umiestňovať do detských domovov. Po novom sa mali začať uplatňovať takzvané cigánske legitimácie s vyznačením trvalého bydliska.²⁴ Sledovalo sa, ako to bolo už za Márie Terézie, aby sa Rómovia usadili a platili dane. Toto nariadenie sa však dodržiavalo málo, čo nebývalo pri uhorských právnych predpisoch pre ich nejednoznačný výklad a nedostatok prostriedkov zriedkavosťou. Zákon však

stojí za pozornosť, lebo o necelých tridsať rokov počas ďalšej svetovej vojny sa k nemu s väčšou dôslednosťou a tvrdosťou vrátili v prvej Slovenskej republike.

Pohyb valašských Rómov v druhej polovici 19. storočia vyvolal vážne dôsledky v štátoch západnej časti Európy. Akoby sa vrátila skúsenosť z 15. a 16. storočia, keď sa Rómov usilovali zbaviť vyhánaním a v prípade neuposlušnosti sankciami. Táto taktika bola do istej miery účinná a spôsobila, že počty prítomných Rómov boli oveľa nižšie než vo východnej časti kontinentu, hoci lákavá životná úroveň pre migrantov tam bola vyššia.

Deliaca línia na kontinente sa tiahla naprieč habsburgovskou podunajskou monarchiou. Kým v Uhorsku sa až do prvej svetovej vojny neprijímali žiadne špeciálne ciele opatrenia, v rakúskej časti monarchie vydalo v roku 1888 ministerstvo vnútra výnos proti kočovným Rómom. Ak sa nedokázalo, že pochádzajú z monarchie, boli pokladaní za cudzincov. Potulujúcich sa Rómov bez práce a zamestnania, či už domácich, alebo cudzích, mali predviesť na okresný súd a deti ponechať obci na dočasné zaopatrenie. Trestom postihovali tých, čo spôsobili škodu v lesoch a na poliach. Policajti v spolupráci s obcami mali potierať cigánske vyčítanie. Vzhľadom na duálne usporiadanie monarchie v Uhorsku tieto opatrenia neplatili, Budapešť sa však nimi nechala inšpirovať v spomínanom roku 1916. Dôležitejšie je, že po vzniku Československa v roku 1918 prešli do právneho poriadku nového štátu, teda aj Slovenska.

Vhodnú pôdu na uplatnenie tvrdších postihov Rómov vytvorili rasové teórie. Pod vplyvom darvinizmu vznikli snahy prenášať tento prístup do štúdií druhov ľudí a ich vývoja na základe akéhosi prirodzeného výberu medzi rasami. Inými slovami, existovali rasy vyššie, takzvané árijské, a nižšie, medzi ktoré patrili Rómovia. Ak by sa pri stanovení takýchto kategórií mala uplatniť teória prirodzeného výberu, potom by vyššie rasy mali potlačiť do úzadia nižšie. Odtiaľ už nebolo ďaleko k tvrdeniam, že nižšie rasy, nesúce si akúsi historický kolektívny dedičný hriech, sa majú podvoliť vyšším. Ak prekážajú napríklad árijcom, môžu s nimi nakladať, ako uznajú za vhodné. Priekopníkom tejto teórie bol Francúz Arthur de Gobineau, ktorý ju v roku 1853 rozvinul v *Eseji o nerovnosti ľudských rás*. K jeho názorom sa pridali ďalší. Za zvláštnu pozornosť stojí Talian Cesare Lombroso, ktorý sa v diele *Zločinec* vydanom v roku 1876 pokúsil skúmať akúsi mravnú skazu druhoradých národov. Tie mali podľa neho zvýšenú náklonnosť ku kriminálnym činom. Sem zaradil aj Rómov a označil ich za neslušných, neschopných a násilníckych zhýralcov.

V niektorých štátoch sa ešte pred prvou svetovou vojnou uplatňovalo množstvo protirómskych opatrení. Dôležitú úlohu pritom zohrali nemecky hovoriace krajiny. Na škody spôsobené putujúcimi Rómami upozorňoval jeden z najvýznamnejších európskych politikov 19. storočia, prvý kancelár zjednoteného Nemecka Otto von Bismarck. V Nemecku spočiatku rozlišovali medzi dlhodobejšie usadenými Rómami a novými kočovníkmi, ktorí sa mali buď usadiť, alebo krajinu opustiť. V Prusku sa na kočovné obchodovanie začali vydávať licencie, ktoré sa dali získať len po splnení prísnych kritérií. Prelomovým sa stal rok 1899, keď v bavorskom Mníchove vznikla Centrála na potieranie cigánskych výčinov (*Zentrale zur Bekämpfung des Zigeunerunwessens*), ktorá viedla register Rómov. Vo Francúzsku prijali v roku 1912 zákon, podľa ktorého museli mať všetci kočovníci bez rozdielu národnosti pri sebe kartu s identifikačnými údajmi, fotografiou a odtlačkom prsta. K podobným represívnym opatreniam na základe rasy pristúpili po prvej svetovej vojne aj ďalšie európske štáty vrátane Československa.

Rast etnického napätia v Československu

Prvá svetová vojna a jej dôsledky mali vážny dosah na postavenie Rómov na Slovensku. Zánik monarchie a vznik Československa priniesli na toto územie úplne novú výzvu – malo sa preorientovať zo zažitého uhorského spôsobu života na nový, československý. Ten však v mnohom nadväzoval na vzorce z rakúskej časti monarchie, ktorá sa po roku 1867 uberala iným smerom ako Uhorsko. Niečo síce naznačil už rok 1916, keď sa Uhorsko po vzore Rakúska snažilo novým nariadením zmeniť prístup ku kočovným Rómom, no toto nariadenie podnietila vojna a pre náročnosť pomerov a krátkosť času ho budapeštianska vláda ledva otestovala.

Nový pražský režim sa od začiatku usiloval riešiť problémy centralizovane a systémovo. V prvých rokoch existencie na území novej republiky paralelne platili prežívajúce predpisy z Rakúska alebo z Uhorska, podľa toho, kam predtým územie patrilo. Československé úrady zároveň mapovali situáciu a pripravovali nové nariadenia, pričom východiskom sa stalo rakúske právo. Práve vnesenie nového práva a nového štýlu v spravovaní verejných vecí do zabehnutého systému na Slovensku prinieslo pre Rómov nečakané dôsledky. Nemalú rolu zohralo prebudúvanie ekonomického prostredia, čo sa prejavilo zmenou zaužívaných vzťahov medzi väčšinovým

obyvateľstvom a Rómami. Demokratizovanie života a uplatnenie voľnejšieho hospodárskeho systému na Slovensku odhalilo krehkosť dovtedajšieho uhorského stereotypu a predznačilo ďalšie výrazné zmeny, ktoré sa mali udiť v 20. storočí.

V prechodnom období po vojne sa pražská vláda pokúšala mechanicky rozšíriť na územie Slovenska výnos rakúskeho nariadenia proti kočovným Rómom ešte z roku 1888. Naďalej ostávali v platnosti aj ďalšie monarchistické predpisy, napríklad trestný zákon, postrkový poriadok a zákon o verejne nebezpečných zaháľáčoch. Prvým skutočným krokom malo byť zmapovanie situácie v novej republike. V roku 1924 už existoval v českej časti štátu abecedný zoznam všetkých Rómov zostavený na základe domovského práva. V tom istom roku nariadili všetkým župným úradom, aby podobný súpis vytvorili na Slovensku. Zoznam mal zachytiť aj kočovníkov. Výsledkom bolo zistenie, že v Československu žilo 64 900 Rómov, z toho na Slovensku ich bolo 62 200, teda takmer 97 %. O dva roky neskôr, tesne pred prípravou nového zákona, napočítali na Slovensku vyše 60 100 usadlých a takmer 1 900 kočovných Rómov. Za usadlých alebo domácich sa považovali tí, čo mali stále zamestnanie, dochádzali za ním, ďalej žobráci a ľudia žijúci ľahkovážnym spôsobom. Za potulných označili tých, čo nemali riadne bydlisko a podľa úradov svojím spôsobom života ohrozovali bezpečnosť v obciach.

Uvedené čísla určite neboli úplne presné, no aj tak možno vidieť, že rómska komunita bola spočiatku dominantne koncentrovaná na Slovensku a tam ju tiež vnímali oveľa citlivejšie než na českom území. V skutočnosti žilo vtedy na Slovensku viac Rómov, než sa úrady nazdávali. Už na konci 19. storočia sa počet Rómov na južnom a východnom Slovensku rýchlo zvyšoval. S veľkou pravdepodobnosťou to spôsobila obľuba tohto územia u Rómov migrujúcich z juhu.

Za storočie od osvieteneckých reforiem z 18. storočia sa rómska populácia na území dnešného Slovenska zdvojnásobila. Trvalo niečo vyše štvrté storočia, aby stúpila o ďalšiu polovicu. Za týmto skokom nemohol byť len prirodzený prírastok. Je veľmi pravdepodobné, ale spoľahlivo nedokázané, že veľa Rómov pribudlo v slovenskej časti novej republiky prisťahovaním na toto historicky obľúbené teritórium. Presuny obyvateľstva vo vojnových a prvých povojnových rokoch nikto dôsledne nesledoval, menili sa pomery, vlády, hranice. Pohyby nastali ešte ku koncu existencie Uhorska, a to pravdepodobne aj presunmi z Balkánu. Ďalšou príčinou zvýšenia početnosti Rómov mohol byť tiež fakt, že sa medzi nich zaradili aj už usadení obyvatelia, v časoch maďarizácie pôvodne označení za Maďarov.

Podiel napočítaného kočujúceho obyvateľstva na Slovensku bol nízky, predstavoval 3 % z rómskej populácie. Od roku 1893 sa zvýšil len o niečo málo nadproporčne. Svedčí to o vysokom podiele usadenosti Rómov žijúcich v symbióze s majoritným obyvateľstvom neraz po celé stáročia. Zároveň to ukazuje, že valašských Rómov nebolo v čase posledného uhorského ani prvého československého sčítania veľa. Ich stavy začali silnejšie stúpať až v nasledujúcich rokoch, čo pravdepodobne súvisí s ich príchodom z iných štátov, kde boli tvrdšie podmienky na život. Treba však pripomenúť, že medzi kočovníkov nezaraďovali len valašských Rómov, ale aj ďalších ľudí žijúcich kočovníckym spôsobom života.

Prístup k Rómom na Slovensku sa sčasti menil už aj vo vojnových rokoch, čo súviselo tiež s vyčerpanosťou obyvateľstva. Na poliach chýbali muži narukovaní do vojny a uhorská vláda žmýkala z okyptených hospodárstiev potraviny potrebné na zásobovanie vojska a miest. Núdzna rástla medzi roľníkmi i ostatnými, čo záviseli od ich produktov. Sem patrili Rómovia vrátane tých, čo sa k obžive dostávali krádežami alebo podvodmi. Nie div, že averzia voči nim rástla a prejavovala sa aj na nevinných Rómoch. Koniec vojny znamenal pád starých hodnôt, na Slovensku popri národných prepukali sociálne nepokoje, z vojny prichádzali zdivočení veteráni, čo sa tiež uchyľovali ku krádežiam a zločinom. Keď potom v roku 1919 dotiahla na Slovensko armáda maďarského komunistu Bélu Kúna, zdalo sa, že vojne nebude koniec. Vyčerpanosť bola vysoká a morálka v spoločnosti, naopak, nízka. Čakalo sa, kto s tým niečo spraví.

S novým štátom a novou vládou rástli očakávania, že sa poriadok vráti do svojich koľají, a tieto očakávania sa spájali s úpravou postavenia Rómov. Stal sa z nich lacný cieľ a problémy s nimi sa zveličovali. Postoje sa nemenili ani po upokojení povojnových pomerov. Publikujúci právnik Vladimír Gečelovský cituje z archívov z roku 1927 pasáž z obežníka pre okresné úrady zo šahanskej expozitúry Pohronskej župy so zameraním na rómsky problém: „Z celého Slovenska sa ozývajú hlasy, že Cigáni sú veľkou pliahou ľudu, žobrá, kradnú, stávajú sa nebezpeční ľudskému životu, majetku, vôbec sú na ťarchu ľudskej spoločnosti a tak aj štátu. Obecnstvo už dávno domáha sa nápravy riešenia cigánskej otázky a aj sama vláda už prikročila k prípravám, ale táto otázka pre materiálne ťažkosti len natoľko mohla byť riešená, nakoľko sa previedol súpis Cigánov.“ Podobne to cítili na okresnom úrade v Rimavskej Sobote, kde popri málo účinných trestoch podľa platných zákonov už navrhovali rázne konkrétne riešenie – zriadiť pre Rómov veľké donucovacie pracovné tábory.²⁵ Nebola to nová myšlienka, v Uhorsku sa objavila už počas vojny, no

teraz prichádzala v časoch mieru a zdola - priamo odtiaľ, kde bol výskyt Rómov vysoký.

Vlády v Prahe nebrali do úvahy tieto vážne signály a až do rozpadu republiky v roku 1939 neprišli so žiadnymi reálnymi návrhmi, ako komplexne pristupovať k Rómom. Skôr sa spoliehali, že všeobecne nastavený, relatívne ústretový postoj k národnostiam bude postačovať. Problémy vo východnej časti republiky pálili menej ako v západnej. Zamierovali sa viac na opatrenia druhoradého významu. Pokračovali v politike zaostrenej na kočujúcich či azda aj potenciálne kočujúcich Rómov. Už v polovici dvadsiatych rokov 20. storočia mali v Prahe spracovanú kartotéku s daktyloskopickými odtlačkami kočujúcich a niektorých usadených Rómov. Ďalším krokom malo byť podchytenie kočujúcich Rómov, aby boli pod dohľadom, nech sa nepohybujú bez dozoru po republike. Vyzerá to tak, že sa len opakoval prístup z minulosti, keď štáty na západ od uhorsko-rakúskeho pomedzia stavali bariéry proti novej migrácii z východu a odrádzovali potenciálnych imigrantov usadzovať sa. Rozdiel bol v tom, že medzi českou a slovensko-podkarpatskou časťou štátu neboli hranice, a tak napriek kontrole kočovania Rómovia prenikali na Moravu a do Čiech.

Zákon o potulných Cigánoch prijatý v roku 1927 ponechával kočujúcich Rómov v stálom pohybe. Podľa neho museli mať túlaci vlastné legitimácie a každá kočujúca rodina kočovnícky list s vyznačením trasy predpokladaného pohybu. Na jednom mieste sa nesmeli zdržať dlhšie než tri dni - samozrejme, ak im to obce vôbec povolili. Štát mal právo kočovníkom odobrať deti a umiestniť ich do výchovných ústavov. Zákon definoval potulných Rómov ako tých, čo sa túlajú z miesta na miesto, štítia sa práce a žijú „po cigánsky“. Podľa novovytvoreného zoznamu ich napočítali 13 000. O rok neskôr vyšlo k zákonu vládne nariadenie, v zmysle ktorého sa v Prahe vytvorilo Ústredie na evidenciu potulných Cigánov. Tento centrálny archív naplnili jednotlivé policajné stanice. Celkovo vydali v Československu takmer 37 000 cigánskych legitimácií a 7 000 kočovníckych listov. Tento výpočet dokazuje, že sčítanie z roku 1924 bolo nedôsledné a skutočný počet Rómov v republike bol vyšší. Iným vysvetlením je, že v dvadsiatych rokoch prenikali na územie Československa migranti z okolitých štátov. Čechy a Morava mali vyššiu životnú úroveň než ostatná časť republiky, a preto sa stávali prirodzeným cieľom vnútroštátnych i cezhraničných pohybov.

O novom zákone, ktorý prestal platiť až po druhej svetovej vojne, nemožno napriek centrálnemu spôsobu riadenia republiky povedať, že bol

len akýmsi pražským výmyslom. Pri jeho vydaní a v čase publikovania následného vládneho nariadenia sedeli okrem Čechov a Moravanov v pražskom koalíčnom kabinete, v takzvanej panskej vláde, zástupcovia Nemcov a Slovákov. Ministrom školstva a osvety bol Milan Hodža a ministrom zdravotníctva a telesnej výchovy Jozef Tiso. Kým Hodža bol neskôr posledným premiérom neokypťeného predmníchovského Československa a potom až do svojej smrti v exile do vnútornej politiky neprehovoril, Tiso sa stal predsedom vlády najskôr autonómneho, potom samostatného Slovenska a napokon jeho prezidentom. Títo dvaja najvýznamnejší slovenskí politici konca tridsiatych rokov 20. storočia tiež niesli zodpovednosť za prístup k Rómom zvolený ústrednou vládou v závere dvadsiatych rokov. Zákonný prístup k Rómom vtedy presadzovala práve agrárna strana, kam patrili Hodža, a pridali sa ľudové strany, kam zas patrili Tiso.

Paralelne s novými zákonnými úpravami a zmeneným prístupom ku kočovníkom sa na Slovensku menil aj vzťah k usadeným Rómom. K spomínaným povojnovým výkyvom v náladách obyvateľov sa pridávali hospodárske ťažkosti. Zaostalejšie a poľnohospodárske Slovensko chránené do roku 1918 uhorskými colnými hranicami sa dostalo do otvoreného hospodárskeho priestoru s bohatšími českými krajinami, čo prinášalo novú konkurenciu. Moderneršie priemyselné produkty nahrádzali remeselnú výrobu. Situáciu navyše zhoršila svetová kríza, ktorá na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia zasiahla celú strednú Európu. Prejavilo sa to hlavne v poľnohospodárstve. Jednotlivé štáty sledujúc záchranu vlastných roľníkov uzatvárali hranice colnými bariérami a zriaďovali vlastné vnútorne výkupy poľnohospodárskych produktov, len aby zastavili prepád cien. Poľnohospodárske Slovensko z tohto opatrenia vyšlo nevýhodne, lebo od centrálného výkupu v Prahe bolo ďaleko a z predajných cien si farmári museli odpočítavať náklady na dopravu.

Neradosná situácia bola aj v štruktúre vlastníctva pôdy. Po vzniku Československa sa rozbehla pozemková reforma. Medzi nových majiteľov sa rozdeľovali pozemky nad 150 hektárov. Drobní roľníci si pridelenú pôdu najskôr najímali, potom ju museli odkupovať. Tento proces bol pomalý pre zaostalú evidenciu vlastníctva a nedostatok zdrojov z radov malých roľníkov. Situácia sa skomplikovala hospodárskou krízou na konci dvadsiatych rokov, ktorá znamenala zastavenie reformy a odkázanosť tretiny drobných roľníkov prežívať iba na prenajatej pôde. Slovensko bolo v tých časoch preľudnené, práca sa zháňala ťažko i na poľnohospodárskych statkoch najmä pre vyššiu konkurenciu. Lacných nádenníkov a poľnohospodárskych

robotníkov, často z radov Rómov, bol vtedy prebytok. Stúpaj aj počet emigrantov – len v dvadsiatych rokoch ich bolo takmer 200 000.

V tom čase prichádzali o možnosť zárobku z tradičných remesiel aj Rómovia, lebo nedokázali konkurovať priemyselnej produkcii. Súčasne sa tiež stávali trňom v oku slovenským živnostníkom. Tí videli v potulujúcich sa rómskych výrobcach metiel, štetiek, šnúrok, v brúsičoch nožov, oprávroch reťazí či kočujúcich kováčoch nekalú konkurenciu. Prevádzkovanie tradičných rómskych remesiel sa navyše neraz stávalo iba zásterkou na krádeže, ktoré sa množili so zhoršujúcim sa postavením Rómov. Čoraz častejšie sa kradli poľnohospodárske produkty. Paradoxne tomu napomáhal nový zákon o potulných Cigánoch, ktorý ich nútil byť v neustálom pohybe. Ak sa nechceli nechať spútať legitimáciami, ocitli sa v nebezpečnej anonymite.

Spôsob spoluzitia Slovákov, Maďarov, Rusínov a ďalších s Rómami sa menil. Zaužívané väzby sa narušovali a prejavy násilia na seba nenechali dlho čakať. V roku 1928 sa odohrala udalosť známa ako pobeďínska tragédia. Obyvatelia Pobeďíma blízko Piešťan obvinili miestnych Rómov z podpálenia stohov slamy a napadli ich v osade. Po tomto lynči ostalo šesť mŕtvych a osemnásť zranených Rómov. Vyšetovanie nepotvrdilo spojitost požiaru s Rómami. Popri zmarených a ohrozených ľudských životoch zamrzí hlavne to, že verejná mienka sa nebezpečne plošne otáčala proti Rómom. Vyskytli sa prípady, keď konanie rómskych zločincov bolo treba odsúdiť, no v tlači sa predovšetkým zdôrazňovalo, že za protispoločenským konaním boli práve Rómovia. Príkladom je proces so zločineckou bandou, ktorá koncom dvadsiatych rokov vyčíňala v okolí Moldavy nad Bodvou. Išlo o rómskych zbojníkov, údajne kanibalov pojedajúcich svoje obete. Pochytaní Rómovia sa stali predmetom záujmu domácej a zahraničnej tlače. Novinári si kladli otázku, čo všeobecne robiť s Rómami, ktorí sú len leňosi a príživníci.²⁶

Úrady oprášili starú myšlienku z prelomu stredoveku a novoveku, keď sa Rómom zakazoval prístup na niektoré miesta. Pred storočiami išlo najmä o banské mestá, kde platil rovnaký zákaz i pre Židov, a úmyslom bolo nepripustiť vybrané skupiny nebezpečných cudzincov do centier hospodárskeho rozvoja. V medzivojnovom období sa situácia zopakovala s tým rozdielom, že Rómov vytlačali z oblastí, kde by mohli svojim zjavom a prípadnými priestupkami, krádežami a žobraním spôsobiť nevôľu. A tak na základe zákona z roku 1927 zakázali prístup do hlavného mesta, ako aj do ďalších väčších slovenských miest či všetkých obcí v Tatrách a kúpeľných

lokalít. Hostia jednoducho nemali vidieť, že na Slovensku jestvujú nejakí Rómovia.

Oni však žili a stále viac naplňali pôvodné a novovznikajúce uzavreté osady. Proces, ktorý sa spustil kedysi v 16. storočí, keď sa Rómovia usadzovali v blízkosti existujúcich usadlostí na základe povolení miestnych zemeľpánov, miest a dedín, či dokonca z vôle panovníka, sa nekončil ani v medzivojnovom období. Po roku 1918 vznikali nové osady na obecnej pôde, nevyhovujúcej na iné účely. S týmito osídleniami mohli obce manipulovať podľa vlastného zväženia, čo sa neskôr zneužívalo. Pohyb bol pomerne rušný a zväčša súvisel s populačným rastom. Sprvoti sa predpokladalo, že nárast počtu Rómov na Slovensku spôsobil pohyb Rómov z Balkánu, ale výskumy túto tézu doteraz plnohodnotne nepotvrdili. Podľa všetkého teda išlo hlavne o domácu reprodukciu spojenú so štýlom života usadených Rómov. O presné čísla sa opierať nedá. Niektorí odborníci odhadujú, že na sklonku existencie prvej Československej republiky žilo na Slovensku až 100 000 Rómov. Za necelé polstoročie sa tak počet Rómov na Slovensku zdvojnásobil. Na porovnanie, na základe prepočtov z podkladov demografu Jána Svetoňa celkový počet obyvateľstva vzrástol za toto obdobie o tretinu a ak by nebolo masívnej emigrácie, bol by vyšší takmer o dve tretiny. Nevedno, akým podielom sa na vystáňovaní podieľali Rómovia. Údaje o osadách sa presne nezistovali, takže ich počet nevieme. V polovici dvadsiaty rokov však pri súpise zistili, že Rómovia žili vo vyše 1 700 mestách a dedinách, a teda možno predpokladať, že osád nebolo viac, ako je uvedené číslo.

Kombinácia viacerých prvkov - vysoký populačný rast, strata tradičného spôsobu obživy, regulovanie pohybu kočovníkov, prepĺňanie existujúcich a vytváranie nových osád menili v očiach majoritného obyvateľstva obraz o Rómoch. Už v tomto období badať odklon od symbiózy, ktorá tu síce existovala po stáročia, ale stála na vratkých nohách, lebo Rómov v nej považovali za obyvateľov druhej kategórie. V demokratickom Československu zaručovala ústava rovnosť pred zákonom. Neuplatňovala sa však vždy - videli sme to na príklade prístupu ku kočovníkom. No boli oblasti, kam prenikla. Napríklad Rómovia ako všetci ostatní mali v prípade ohrozujúceho nedostatku nárok na sociálnu pomoc. Tá bola v porovnaní s dnešnou situáciou nižšia a užšia, napríklad na podporu v nezamestnanosti mali nárok iba odborovo organizovaní a nemocenský poistení občania, lebo ju vyplácali priamo odbory, a pomoc sa nevzťahovala na poľnohospodárskych pracovníkov. Ak sa však takáto možnosť podpory vyskytla, Rómovia radi

siahli po novom nástroji. Preto sa ako poberatelia sociálnych dávok stali terčom útokov ostatných. Pokladali ich za príživníkov. Našli sa prípady, keď ich obce vyhánali a ako dôvod uvádzali asociálny spôsob života prejavujúci sa krádežami a zneužívaním podpory v nezamestnanosti.²⁷ Tento fenomén pretrval dodnes. Rómovia, ak žijú v svete chudoby, siahajú po štátnej pomoci ako po živobytí a stratégiu prežitia prispôsobujú novým podmienkam. Majoritná populácia im zas vyčíta, že žijú bezpráčne na úkor ostatných.

Československý systém priniesol popri tvrdších postupoch proti kočovníkom niektoré pozitívne zmeny. Rovnosť pred zákonom sa okrem sociálneho systému mala prejavíť aj v školstve. Československo sa na medzinárodnej pôde zaviazalo chrániť národnostné menšiny a dbať na ich jazykový, školský aj kultúrny rozvoj. Rómov nepovažovali za národnostnú menšinu, a preto nemohli očakávať vlastné školy. No určite sa očakávala aspoň nejaká ústretovosť. Rovnaký problém riešili aj v susedných štátoch. Podľa amerického profesora Zoltana Baranyho viaceré európske medzivojnové štáty mali síce v ústavách zakotvené vzdelávanie v jazykoch menšín, ale nedokázali to naplniť pre nízku početnosť rómskej populácie, nedostatok učiteľov v rómskych jazykoch, všeobecnú chudobu, diskriminačný prístup a nízky záujem rodičov.

Všeobecným problémom, ktorý pretrval dodnes, bolo nízke sebaúvedomenie Rómov. V sčítaniach obyvateľstva počas prvej Československej republiky sa mohli prihlásiť k svojej národnosti. Príslušnosť k národnosti sa vtedy vnímala ako prezentovanie používaného jazyka. V roku 1921 sa k cigánskej národnosti prihlásilo, prípadne im ju pripísali, niečo vyše 7 000 ľudí. V roku 1930 to bolo už takmer 30 000 ľudí. Ako vidieť na rastúcich číslach, priznanie národnosti nebolo nejakým strašiakom, a to napriek tomu, že právne predpisy prijaté na konci dvadsiatych rokov sa hodnotia ako protirómske.

Nemalú úlohu zohrali aktivity, ktoré mali Rómov povzniesť. Bolo to niečo úplne nové, dnešnými slovami by sme ich mohli nazvať aktivitami tretieho sektora. V roku 1930 vznikla v Košiciach Liga pre kultúrne povznesenie Cigánov, ktorá sa neskôr premenovala na Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky. Jej cieľom bolo dostať Rómov do seberovného postavenia s ostatnými členmi spoločnosti. Poskytovala sociálnu, zdravotnú, kultúrnu pomoc, prevádzkovala vlastnú školu. S Ligou pre kultúrne povznesenie Cigánov súvisí meno jej zakladateľa – českého antropológa Františka Štampacha. Stal sa kritikom vládnych opatrení a obhajcom Rómov. Školy s rómskymi triedami pôsobili na Spiši. Najznámejšia je však škola z Podkrapatskej

Rusi. S pomocou viacerých prispievateľov vrátane prezidenta Tomáša G. Masaryka si ju v roku 1926 v Užhorode postavili sami Rómovia a bola určená len im. Mala špeciálne vyučovacie osnovy, nevynímajúc hru na husle. Ako zaujímavosť možno uviesť, že Rómovia vtedy hrali aj v miestnych di-
vadlách a vlastnili futbalový klub ŠK Roma.

Uvedené aktivity potvrdzujú, že obdobie prvej Československej republiky nemožno vnímať len vo svetle protirómskych opatrení založených na diskriminačnom zákone a policajných postihoch. Napokon nárast populácie a ochota deklarováť rómsku národnosť svedčia o relatívne prijateľných podmienkach pre život Rómov. Spomína na to Elena Lacková, jedna z najvýznamnejších rómskych aktivistiek po druhej svetovej vojne. Na príklade z rodného Veľkého Šariša opisuje, že vtedy bol ešte život plný uznávaných rómskych pravidiel a zvykov, ktoré ostatní obyvatelia viac-menej brali do úvahy. Rómovia síce neboli občanmi prvej kategórie, no spôsob spoluzitia bol zabehnutý a v rámci ich kultúrnych predstáv im vyhovoval. Medzietnické napätie existovalo, tlmilo sa však vzájomnou, stále ešte existujúcou symbiózou, lebo jedni potrebovali druhých. Nadchádzajúcu radikálnu zmenu predznamenáva poznámka k spôsobu práce represívnych orgánov medzivojnového štátu, ktoré mali okrem iného zabezpečovať aj vynucovanie protirómskych opatrení. Podľa E. Lackovej: *„Keď vznikol slovenský štát, museli českí četníci odísť. Otecko za nimi plakal. Išiel ich vyprevadiť na stanicu a po ceste im hral. Sedliaci mu preto nadávali. Po četníkoch prišli žandári a tí nás Rómov nenávideli.“*

Keď sa schyľovalo k zániku prvej Československej republiky, situácia v jednotlivých častiach štátu sa odlišovala. Pre Čechov a Moravanov nepredstavovali Rómovia nejaký vážnejší problém. V Česku žilo medzi vojnami prevažne len niekoľko stoviek, na Morave niekoľko tisícok Rómov, pričom počty sa neskôr o niečo zvýšili imigráciou zo Slovenska a zo zahraničia.²⁸ Českí Rómovia boli takmer všetci kočovní, moravskí dlhodobo usadení. Preto sa pražskí politici pochopiteľne zaujímali najmä o zákonné regulovanie kočovníctva, presnú evidenciu a potieranie zločinnosti, lebo tá bola sprievodným prejavom kočovníctva. Z ich strany išlo v prvom rade o represívne opatrenia, neraz mienené úprimne, aby zvýšili všeobecnú bezpečnosť obyvateľov a obmedzili kriminalitu. Preto sa v tridsiatych rokoch Československo na medzinárodných kriminalistických konferenciách uvádzalo ako nasledovaniahodný príklad riešenia tejto neprijemnej otázky.

Na Slovensku bola situácia úplne iná. Rómovia tu žili už dlhšie obdobie v desiatkach tisícov. Keďže práve stále početnejší Rómovia znášali

hospodárske a sociálne zmeny najťažšie, rástlo medzi nimi a majoritným obyvateľstvom napätie. Situácia v Čechách a na Morave sa začala komplikovať v tridsiatych rokoch po prieniku zahraničných Rómov utekajúcich z Nemecka a Rakúska. Do absurdnej situácie sa niektorí Rómovia dostali po odtrhnutí Sudet v prospech Nemecka v roku 1938. Tých, čo nemali občianstvo, vytláčali úrady okliešteného Československa na odtrhnuté územia, odkiaľ ich zas vracali ako horúci zemiak späť. Podobné to bolo s Rómami zo Slovenska, ktorých zas po Viedenskej arbitráži vytláčala autonómna slovenská vláda na odtrhnuté maďarské územie. Počty Rómov po rozdelení štátu sa odhadujú len ťažko. Slovensko ich malo možno až 100 000, hoci štatút Róma priradili neskôr ani nie polovici. V Protektoráte Čechy a Morava ich bolo okolo 10 000 - tu sa odhady líšia o pár tisíc smerom nadol a nahor.

Medzivojnovému Československu možno vyčítať, že z hľadiska prevencie a potierania zločinnosti konalo vo vzťahu k Rómom nekompromisne. No nie preto, že by ich nejako mimoriadne tvrdo postihovalo či trestalo. Hlavný nedostatok bol v tom, že k Rómom sa pristupovalo z rasového hľadiska. Človek sa stal potenciálnym porušovateľom zákona už preto, že viedol kočovný spôsob života a mal rómsky pôvod. Pritom v iných oblastiach bol systém k Rómom ústretový. Československo malo podľa viacerých odborníkov najveľkorysejší systém národnostnej politiky v strednej Európe. Rómovia si pri sčítaniach mohli priznávať svoju národnosť a aj to v stále väčšej miere robili. Nikto im nezakazoval hovoriť ich jazykom, na Slovensku dokonca pre nich zakladali rómske školy. Voči štátu mali povinnosti a práva ako ostatní občania. Prikladom je využívanie sociálneho systému.

Rozpad spoločného štátu tak zastihol Slovákov a Čechov v rozličnom stave, hoci všeobecný prístup k Rómom bol vo všetkých častiach štátu rovnaký. Českým potrebám vyhovoval, lebo držal kočovných Rómov v postavení okrajových, dôsledne kontrolovaných komunít. Česká politika bola pokračovaním predchádzajúcej rakúskej, overenej ešte v monarchii. Pre Slovensko znamenal český model odobrený časťou slovenských politikov novú situáciu. Pretrhla sa kontinuita s predchádzajúcim vývojom v Uhorsku, kde bol biedny Cigán nútený počúvať vrchnosť a triasť sa pred svojvoľným policajtom. Policajti, úradníci, učitelia prvej československej republiky boli slušnejší než niekdajší maďarskí, ba stávalo sa, že bránili Rómom pred nepravosťou slovenských sedliakov. Účelová symbióza Rómov so Slovákmi poznačená zachovávaním zažitého vynúteného odstupu sa narušila. Na povrch sa predieralo napätie a nenávisť. Radikálni slovenskí politici to pochopili a veľmi radi sa pridali k nacionalistickému trendu spustenému vo viacerých európskych štátoch.